

GRÓH GÁSPÁR (1953) Budapest

GRÓH GÁSPÁR

A meglátott igazság öröme

Szilágyi István: A hóhér könnyei

Szilágyi Istvánt az irodalmi köztudat nagyregények írójaként tartja számon: kisebb írásai évtizedeken át alig jutottak el magyarországi olvasóihoz, regényei pedig évtizednél is hosszabb időközönként jelentek meg, mert ezeket az általa igazán fontosnak tartott műveit a maga örömeire írta. Az írást nem tekintette munkának, mert a munka (a magyar szó a kínt, gyötrelmet jelentő szláv előzményre megy vissza) teher, kényszer – az alkotás azonban mint a játék: maga a szabadság. Írónak lenni Szilágyi számára azt jelenti, hogy szabadnak kell lenni: nagyon nagy íróvá az akár a hallgatás árán is kivívott szabadsága tette egy olyan korban, amikor a szabadság volt a legnehezebben megszerezhető luxuscikk, de ezért nem sajnált semmilyen áldozatot. Aminek természetes következménye lett a viszonylag ritka megszólalás (ezért telt el rendre oly sok idő a pályája csúcseit jelentő nagyregények megszületései között).

Csakhogymég egy ilyen megátalkodottan szabad író sem teheti meg, hogy kizárólag főműveket írjon. Döntése értelmében ugyan elsősorban szerkesztőként dolgozott, de íróként jelen lenni az irodalom életében szinte észrevehetetlenül is azt jelenti, hogy vállalnia kellett az írói művek létrehozására irányuló nyomást. Ez (is) arra készítette, hogy olykor a nagyregényeknél kisebb vállalkozásokba kezdjen. Írnia kellett azért is, hogy kipróbálja a legfőbb törekvései megvalósításához szükséges ábrázolási technikákat, vagy éppen kísérletezzen olyan írásokkal, amelyekből éppenséggel lehetett volna alkotói sorsát formáló mű. Ha a kísérlet eredményével elégedetlen volt, másfelé fordult, vagy évtizedekre félretette a benne lassanként növekvő művet, hogy akkor folytassa, amikor méltónak érezte magát a tervezett hőseivel való találkozásra (ahogyan az *A hóhér könnyei* esetében történt).

Ettől függetlenül az így született szövegek a maguk változásaiban is véglegesek. Lehet, hogy írójuk vázlatnak, tanulmánynak tekintette őket, de tudható: nagy festők vázlatai és tanulmányai teljes értékű alkotások akkor is, ha főművek előkészületeiként teljesítik ki mindazt, amitől alkotójuk naggyá lett.

A kötetnek nincs elő- vagy utószava, az írások válogatásának szempontjairól nem esik szó, a fülszövegből csak annyit tudhatunk meg, hogy többnyire az Utunk évkönyveiben jelentek meg. Az írásokat Márkus Béla, nem Szilágyi István válogatta így össze, ezért nincs értelme szerzői kompozícióról, a kötet alkotói értelemben vett szerkezetéről beszélni. Márkus válogatása mégis átfogó képet ad Szilágyi írói útjáról. Az életmű több szakaszából való írások kerültek bele, keletkezésük félszáz évnél nagyobb intervallumot fog át. Ez az oka annak, hogy csak világlátását tekintve lehet egységes: olyan keresztmetszet, amely megmutatja Szilágyi írói világának hangneme-változásait. A novellák-kisregények mindegyikéből érezhető, hogy mitől lett Szilágyi egy lezárulóban lévő irodalmi kor egyik legnagyobb írójává. Természetes, hogy ezek az írások nem azonos értékűek, de talán csak a *Nagyapám nem huligán* lóg ki a sorból: inkább egy elbeszélésmódot kipróbáló ujjgyakorlat. Meglehet, ez is a kor átlaga fölötti írás, de a gyakorlott Szilágyi-olvasó jobbra annak örülhet benne, hogy ráismer az író életrajzában némely motívumára, egyúttal kap némi ízelítőt abból is, miként működik az írói stilizáció. Van a válogatásnak olyan darabja, amelyet a kritika első megjelenése idején remekműnek minősített (*A végállomáson leszállsz*) – hogy aztán az az író akaratából máig ne kerüljön kötetbe. Szilágyinak nem számított, hogy a nagyközönség és a szakma miként vélekedik: művészi arisztokratizmus dobta félre vele, mert nem tekintette igazán kiemelkedő alkotásnak. Igazát az támasztja alá, hogy életműve csúcsaival olyan magasra tette önmaga előtt a mércét, hogy annak korai, vagy a kísérletezés jegyében született írásai nem feleltek meg. A kritikusok igaza pedig abban állt, hogy ezeknek a műveknek egy része már magában hordozta a későbbi nagy művek ígéreteit, kiteljesedő értékeit, és annak a közegnek, amelyben születtek, mindenképpen legjáva terméséhez tar-

toztak – bár az igaz, hogy Szilágyi korai írásaiból nem következett későbbi művészi expanziója. A kötet mesterdarabjai viszont megfelelnek annak az elvárásnak, ami az életmű csúcspontját jelentő nagyregények okán él Szilágyi olvasóiban.

A kötet magukért helytálló írásai tükrözik a Szilágyi-életmű belső történetét: a félmúltból és saját korából merített témák, történelmi víziók, megélt események változó mértékben stilizált ábrázolásai váltakoznak. Ennek megfelelően más és más a hangneme, ábrázolási technikája is. Ami közös bennük: Szilágyi világképe, amelyben állításainál fontosabbak kérdései, illetve kétségei. Ezekben jelenik meg a létezésünkkel természetesen együtt járó egzisztenciális bizonytalanságunk, és az, ahogy a meggyőzőnek gondolt válaszokról rendre kiderül, hogy azok még inkább elbizonytalanítanak. Szilágyi antropológiájában ebben áll az emberlét tragikumuma, és ennek tudata lengi be minden írását. Ott van a hol hétköznapióságában elviselt, hol a pillanatnyi felszabadulás élményének csúcspontjával láttatott világban és a metafizikai távlatokban is. Van, amikor csak abban mutatkozik, hogy minden kijelentés, egyszerű megállapítás mellé-mögé kérdőjel kerül: kijelentéseit Szilágyi gyakran zárójelbe tett ironikus megjegyzésekkel kommentálja. Máshol ebből az önmagával folytatott diskurzusból Platón dialógusai óta ismeretes párbeszéd formájú, filozófiai vagy filozofikus hangú fejtegetések lesznek, mert a dolgok felszíne mögötti ellentmondások ugyanolyan fontosak, mint azok, amiket azonnal észrevehetünk. Szilágyi műveiben a látvány vagy a közvetlen epikai réteg, azaz a felszín nem esetleges ugyan, de még kevésbé végső jelentésű és egyértelmű: még akkor sem lehetünk bizonyosak abban, hogy melyik a színe és melyik a fonákja egy adott tárgynak, életelelemnek, ha mindkét oldaláról megvizsgáltuk.

Mindez pedig abból következik, hogy a kozmikus rend magánvalóságának parányi porszemét jelentő világunk is mindeneke előtt önmaga, nincs létezéséből levezethető értékrendje. Érték szempontjait az ember építi bele, amitől ez a rend viszonylagos és esendő. Ezt tudva is az a dolgunk, hogy e rend megteremtésén dolgozzunk – ennyit tehetünk a teremtéshez. Ha ezt a küldetésünket nem vesszük komolyan, elveszítjük egyetlen esélyünket létünk igazolására, és joggal tarthatjuk magunkat fölöslegesnek. Ám ha kizárólagosnak tartjuk az általunk teremtett rendet, méltatlanná válunk annak képviselőjére. Ennek az ellentmondásnak hol feltűnőbb, hol rejtett jelenléte Szilágyi egész életművének fontos vonása.

Tekintve, hogy a kötet csupán nyolc elbeszélést ad közre, lehetőség nyílik azok önálló méltatására. A nyitó novella, *A végállomáson leszállsz* páros monológból formált párbeszéd, amit egy harmadik személy jelenléte, mint valami passzív narráció kapcsol össze. Szép, tartalmas, fájdalmas írás, háttérben ott van a történelemnek a 20. század emberére nehezedő, Közép-Európában különösen súlyos terhe, ami azokat is jóvátehetetlenül megsebezte, akiket nem pusztított el, de a látszólag épek életét is röpítvára törte. Sérültek közössége a mienk, de tudjuk: az ember a maga balsorsának is kovácsa. Vagyis nemcsak kívülről sebezhető. saját magának is árthat, de végtére egyre megy, hogy a roncsolt életűek személyesen is felelősek-e sorsukért, vagy véttelenek annak alakulásában: a végállomáson így is, úgy is mindenki leszáll.

Szilágyi sejtelmesen félreérthetetlen: ugyan nem viszi szélső pontjáig üzenetét, innen marad az epikus ábrázolás engedte absztrakció határán, mégis azt sugallja, amit Weöres Sándor így fogalmazott meg: „elmegyünk mind”. Ezért, bármennyire is fájjon, nincs mit kezdenünk létezésünknek már születésünk okán tragikus természetével, olyan adottság ez, ami nem vezet szükségszerűen tragédiába. Még akkor sem, ha vannak olyan jóvátehetetlen ügyeink és dolgaink, amelyekben aktív vagy passzív közreműködőként jószerével mindenki érintett, de személyes döntéseink sem csak egyéni elhatározásból születnek: maga az élet sodor mindannyiunkat.

Ez a végső tudásként is értelmezhető sorsképlet már ott van Szilágyi korai elbeszéléseiben, ahogyan később kiteljesedett írásművészetének jegyei is: az ábrázolás pontossága, a mindig kivételesen fontos írói eszközként használt sejtetés, a film világából kölcsönvett erős vizualitás és sajátos vágástechnika: az idősíkok és képek határozott változtatása vagy éppen finom úsztatása, a totállokból részletekre fókuszálás. Ezek az eszközök idővel finomodnak és egyre meggyőzőbben harmonizálnak. Korai műveinek gyöngé pontja a szerkezet feltűnő, (különösen a későbbiekhez viszonyítva) majdhogynem didaktikus jelenléte, ami a kisebb írásokban is észrevehető. Figyelembe kell azonban venni, hogy e művek születésekor ez az írói technika (a tér- és idősíkok, nézőpontok változtatása) a korszakban kötelezőnek tekinthető realizmusfelfogás diktatúrája idején kivételesnek

és újszerűnek számított, mert szemben állt a cselekményességet és annak linearitását elváró irodalmi normatívával. Ez a beszédmód másféle olvasási technikát is követelt, vagyis nemcsak az írói bátorság példája volt, hanem az olvasótól is nyitottságot, ezzel bátorságot várt el. Így volt akkor érték az, amit ma olykor ballasztnak érzünk.

A *Hadban* viszont már nem kíván ilyesfajta, viszonylagos elismerést: önmagában véve teljes értékű, maradandó írás, Szilágyi történelmi közegbe vivő írásainak jellemző darabja. Ha nem születik meg a *Hollóidő*, eszünkbe sem jutna, hogy ma egy majdani regény előzményeként olvassuk – mert nem az. Méltó társa a hangütésben hasonló novelláknak, a *Bolygó tüzeknek* és a *Mesterek balladájának*. Szilágyi itt a nemcsak a múltba merülés epikai megvalósításának lehetőségét próbálja ki, hanem a nyelvi archaizálás egyéni modelljét is megteremti. Szó sincs azonban arról, hogy ennyi lenne a célja. Az elbeszélés olyan metafizikai teret nyit meg, amelynek nincsenek határai. A gazdag írói eszköztárat felvonultató szöveg kialakítja a maga jellemzően lassú tempóját – de ez is része mondandójának. Annak, hogy maga az élet is vonatottan bontakozik ki, a magunk életének döntő része is várakozás, pontosabban: várakoztatottság. És aztán egyszeriben kiderül, hogy ennek a (viszonylagos) mozdulatlanságnak volt iránya. Embernek-írónak nem lehet más feladata, mint hogy felismerje, mikor éli azt a pillanatot, amire várakozott, amire öntudatlanul is készült. Ez a pillanat lehet tragikus (talán nem is lehet más), de az igazi tragédia az, ha valaki nem ismeri fel eljövételét. A *Hadban* hősei észreveszik a sorsuk teljességét hordozó pillanatot. Látja ezt a maga történetét elmondó deák, aki nemcsak tanúja, hanem résztvevője is annak a helyi jelentőségű háborúnak, amely így is jóval nagyobb, mint a korábban állandósult csetepaték (a fejedelemség idejében vagy akörül járunk). A deák katona is, mert olyan időket él. Kardja van, parancsokat teljesít, a harcok közeli szemlélője, de maga (még?) kimarad a vérontásból, ahol az ő vérét is onthatnák; amúgy is erősebb benne a reflexió, mint az akció képessége. Mi sem jellemzőbb rá, mint az az elragadó naivitás, ahogyan a sebesült társak mentésére hivatkozva a csataterre visszatérő, ájulásig fáradt katonák áldozatkészségét csodálja. Eszébe sem jut, hogy a bajtársiasságnál van fontosabb mozgatójuk: az, hogy elsőként prédálhassanak a harctéren maradt javakból. De éppen ez az ártatlanság kell ahhoz, hogy észrevegye: parancsnoka, aki harc közben fáradhatatlanul oszt halálos csapásokat, mennyire nem azonosul mindazzal, amit tesz. Hogy alkalmazkodik ugyan a kor háborús paradigmájához, teljesíti helyzetéből következő feladatát, de igazából a béke embere, akit a világ arra kényszerít, hogy embert öljön. Bancsy úr akkor igazán önmaga, ha rohanva támadhat, „mert a seregben megöl minden félelmet, kételyt, megfontolást a vágatás” – írja Szilágyi. Félreérthetetlen képlet: a rettenthetetlennek látszó harcos teli van kétellyel, fontolnivalóval. Vélhetően azért, mert a látszólag dicséretes vitézi tett éppolyan gyilkosság, mint bármilyen más emberölés. Azért kell a másokkal közös harci vágta mámore, hogy elfelejtkezzen önmagáról, hogy azt érezze: nem ő öl, hanem a sereg. Ezért már-már összeroppan, amikor régi ellenfele levágott fejének szemébe néz. Az ő kardcsapása végzett vele – de ebbe a csapásba egy kicsit maga is belehalt. Nem azért, mert mindez fordítva is történhetett volna, és akkor az ő feje kerül egy másik koponyapiramis csúcsára. Az döbbeneti meg, hogy hiába az 5. parancsolat, a háború törvénye azt mondja: ölj. Aki alkata-erkölcs szerint kimaradna ebből a világból, annak is részévé kell lennie: a történelem nem kérdezi senkitől, hogy miként szeretne élni.

Szilágyi lelke szerinti hősei így néznek sorsukra, éljenek bármiféle korban: a megváltoztathatatlanul nem szegülhetnek szembe, de kívülállásukkal tüntethetnek (csak legyen, aki észreveszi). Ott vannak valamiben, amiben nincsenek ott. Így van jelen sorsában a deák is, a történetet ő mondja el, a krónikát ő írja. Mert ha a Teremtő szándéka szerinti rendjébe nem is zökkenhető vissza a világ, egyet még lehet tenni: úgy tanúskodni ügyében, hogy az ítélet is legyen.

Az elbeszélés tehát így remek, ahogy van. Kritikusok és irodalomtörténészek vizsgálhatják, hogy a *Hollóidő* előtörténetében mekkora a szerepe, de ennél fontosabb a maga teljessége, ahogyan a végén a legyőzöttek fejéből rakott gúla tetejéről időtlenségbe meredt szempárban tükröződik a világ. (A koponyák ilyesféle térkompozícióba rendezése állítólag Nabukodonozornál kezdte pályafutását. Készült ilyen Mohácson is. De nem kell túl messze tekinteni a múltba: alig több mint száz éve annak, hogy a kommunista hatalom kiépítése miatti polgárháborút a maguk helyi számláinak rendezésére használó kaukázusi népek harcaiban győztesek is raktak koponyapiramisokat, amint azt Arthur Koestler hallotta a Szovjetunióban tett utazása során.)

Sokban hasonló tanulságokat kínál a kötet címadó írása, *A hóhér könnyei* is. Ha Szilágyi vagy két évtizeddel később nem adja közre a *Messze túl a szemhatáron-t*, nem jutna eszünkbe, hogy egy majda-

ni nagyregény előképének gondoljuk. Ugyanazok a hősök, hasonló problematika – mégsem előzmény: önálló alkotás, talán még titokzatosabb is, mint a későbbi regény. Igaz, más titkokat rejt. Itt tudható, hogy miként végezte a boszorkánysággal vádolt Rekettye Pila, akit a bíró, mindkét mű központi alakja az adott ítélkezési viszonyok közt jelképes büntetést kiróva futni hagyott – hogy a szomszéd vármelegében újból ítélet alá kerüljön, és rafináltan kegyetlen halált kelljen halnia. A kis(ebb)regényben a nagyregény központi vonulatában álló bűntény tetteséről is többet tudunk meg itt, mint ott, miközben még nyoma sincs annak a gaztettének, ami miatt majd olyan fontos lesz személye. A *Messze túl a szemhatáron*-ban a bíró feleségének gyilkosát illetően az olvasó csak a homályossága ellenére is egyértelmű gyanú ingatag bizonyosságát fogadhatja el ténynek. Hasonlóan kezeli Szilágyi már itt is a bölcseletének központját jelentő kételyeket és titkokat. Az elhallgatás keltette feszültség fontosabb dramaturgiai eszköz, mint az epikai konvenció követése. Az invenciózusan és nagy műgonddal formált talány itt az, hogy a bíró annak ellenére sem változtat ítéletén (ez érthető), és nem tesz semmit, hogy legalább a kiszabott száz botütés végrehajtása legyen kíméletesebb, hogy az elítéltekkel valódi atyai jóindulattal, sőt szeretettel beszélget (ez érthetetlen). A hóhér pedig, aki előre megsiratja áldozataival együtt önmagát, nem irgalmaz, holott módjában állna megkímélni életüket. A büntetést úgy hajtja végre, hogy a nem halálra ítélt vétkesek belepusztulnak megveretésükbe. Magyarázat nincs, illetve marad az *idegenségnek* a 20. századi világirodalomban oly kedves modellje: a sors- és én-vesztés, amely alattomosan pusztítja a modern ember önrendelkezési képességét, talán az erre irányuló ösztönét is. Szilágyi írásának hatása megrendítő – de a homálnak ezt a balladai fokát még a kisregény is nehezen viseli –, hogy aztán a közelmúltban megjelent nagyregényben még messzebbre menjen az író, egy olyan bűnügyi szövevényt teremtve, amely már-már csak a beavatottak számára érthető. Ezt az írói bravúrt már itt megvalósítja, de meg lehet érteni azokat az olvasókat is, akik zokon veszik, ha egy vég-sőkig kiélezett izgalom történet végén nem derül ki félreérthetetlen egyértelműséggel, hogy ki a büntetett elkövetője. Az ő dolgukat megkönnyíti, ha elolvassák az e szempontból előzménynek tekinthető *A hóhér könnyeit* (de ettől nem látják tisztábban az abban eléjük tárt titkot).

Ami közös: a bíró mindkét esetben saját életéről is ítélkezik. A kisregényben (talán) azért, mert ráébred, hogy magába olvasztotta az a világ, amellyel nem érez közösséget. Ez az 1980-as évek kérdésére adott felelet, a regényben már a kétezresek első évtizedének problematikájára ad választ: üressé vált, célját vesztett életét nem folytatja tovább.

Az emlékezés göröngyein kilóg a „felkészülési novellák” sorából. Mint Szilágyinál gyakran, egy női sors jelenik meg benne. A történet lekerékíthetősége dacára is folytatható, sőt, olyan elágazási lehetőségeket kínál, olyan kapcsolati pontok rejtőznek benne, hogy akkor is egy nagyregény előkészületének tarthatnánk, ha nem tudnánk: valóban az (ahogyan a fülszövegben is olvasható). Haloványan ebben az írásban is felbukkannak önéletrajzi motívumok (minden író valamiként önmagából építkezik, és ott keres anyagot a maga fikciós világának fölépítéséhez, ahol talál). A korán árvaságra jutott, a maga életét csöppnyi korában is irányítani vágyó kislány történetében a finom, sokszor mégis jelzésszerű lélekrajz a fontos. Egy gyereknek nem hiányzik, amiről nem tud – de valamiként mégis ott van sejtjeiben, lelkében a megfoghatatlan több és jobb utáni vágy. Ha van benne elég kurázszi, meg is találja a módját, hogy több jusson neki ezekből, mint amennyit a környezete ad. Szilágyi ezt az öntudatlan igyekezetet vázolja föl. A történet másként épül, és nem reménytelenül tragikus (mint Móricz Állami Árvácskájáé), de így is telítve van zsoltáros emberséggel. Szívszorító, ahogyan a szeretetet alig kapó, de adni akaró kislány a háborús forgatag közepette elindul a téli tájban egy még nála is csöppebb lányka után, hogy (a felnőttek által nyilván tudatosan) elfelejtett kisnyulat mint közös kincset vigye utána. És aztán remegő bátorság diktálta leleménnyel megvédi majdani otthonát a kifosztástól. Az csak ráadás, hogy kapunk egy gyorsjelentést arról, miként zajlott a front átcsapása, illetve az újabb hatalomváltás Jajdon-Zilahon, és miként próbál az időközben felnőtt fiatal nő emberi kapcsolatokat teremteni.

Realista beszédmódjával ez az írás a kortársi mindennapok világa felé vezet. A *Vikend* is hagyományos elbeszélő technikával mond el egy megírásának valós idejében zajló történetet, amivel formálisan eleget tesz az irodalommal szembeni ideológiai elvárásnak. Ez a valóságábrázolás olyan korrekt, hogy néhol szinte észrevehetetlenül ironiába hajlik: Szilágyi demonstrálja, hogy tud úgy is írni, ahogyan azt a perzekútor-esztétika elvárja az íróktól, de amit a kívánt nyelven mond a román szocializmus valóságáról, az ellentéte annak, amilyenek a propaganda szerette láttatni.

Az elbeszélés nem indul könnyen, Szilágyi szokás szerint lassan építkezik, hogy aztán, amikor megteremti aktuális műve erőterét, egyszeriben magával ragadóan érdekes (is) legyen. Epikai mini-

malizmusa egy átlagos fiatalember néhány átlagos napjának krónikájára szorítkozik. Megjelenik egy hétköznapi család, aztán egy tipikus szocialista nagyüzem hétköznapi világa az ott dolgozó hétköznapi figurákkal. A főhős munkatársának szülőfalujában tett villámlátogatása (ez a vikend) során eljutunk a település kocsmájába, és felkeresünk egy régi, düledező malmot, megismerjük egy bomlás felé tartó közösség tablóját. Minden tüntetően köznapi – ahogyan a főhős sorsa és maga az ordítóan üres világ is az. Még az is, hogy mi sem természetesebb itt, mint a vasúti közlekedés összeomlása, ami miatt a téli éjszakában gyalog teszik meg a síneken a szomszéd falu állomásáig az utat – ez legalább igazi élet, valódi, férfias erőpróba. Szilágyi definitív pontossággal mutatja be, hogy a mindent a maga porával fedő diktatúra elől miként rejti el magát egy önmagában színes és gazdag emberi tartalmakat őrző világ. A Szilágyi rajzolta kép mellbevágóan hiteles: aki élt vagy járt Ceaușescu Romániájában, szinte beleszippanthat a semmi máshoz nem hasonlítható bűzű benzingőzbe, érezheti a gyalázatos minőségű tisztálkodószerek illatrémsegeit, a szegénység és a nyomorúság szagát, érezheti a köznapokat belemegő szorongás görcseit. Mindazt, ami az ebben a világban élők lényébe hatolva támadta az emberi kapcsolatokat, de amivel az ember zsigerei akkor is dacoltak, amikor a lelke már földalta a magasba törés, egyáltalán: a normális élet vágyát. Írtak erről mások, hirtelen Bálint Tibor, Csiki László, Vári Attila és a mindezt mitikus térbe forgató Bodor Ádám regényei jutnak még eszembe (a mostanában, tehát évtizedekkel később született siker-regényekről (Dragomán György, Tompa Andrea) nem szólván). Gondolhatunk arra is, hogy ez a társadalmi valóság volt a korszak romániai magyar irodalmának közös háttere. Ettől lesz a sok jelentéktelen történés összegződéséből kimondatlanul is vádirat: az ellen a rendszer ellen, amelyik a látott mértékben fokozza le az embert. (És amiről a legdermesztőbb képet Mészöly Miklós *Pontos történetek útközben-je* adta.)

Szilágyi elbeszélésében a diktatúra világában kiüresített hős néhány napját ábrázolja, de úgy, hogy az észrevétlenül több lesz önmagánál: nem egy rendszerről, hanem egy egyetemes világállapotról ír. A köznapiság világállapot, átfogóbb jelenség, mint csupán egyetlen totális állam alávett-jének állapota. Máshol másként jelenik meg, de a korszak sikerírói által vázolt képletek hasonlóak. Camus kánikulai tengerpartja, Salinger kényelmesen sivár enteriőrjei vagy éppen Szolzsenyicin Ivan Gyenyiszovicsának vegetatív létbe szorított egyetlen láger-napja az emberi állapotról hasonló képet kínálnak. (Erre a tágabb, metafizikai sorsközösségre utalt Páskándi Géza, aki a Nyugat abszurdja mellé a mi régiónk-zónánk abszurdoid voltát társította.) Nem csupán (rejtett) rendszerbírálat ez, hanem a létében sivárságra ítélt 20. századi ember sajátos sorsképlete. Külső körülményeket tekintve mindenütt másként kallódnak emberek, de a nélkülözés és egy ördögi rendszer nyomása még mindig több emberséget hagyott a vadkeleten élőkben, mint amennyi a jólét üressége fojtogatta Nyugat szabad polgárainak maradt. Ez a sajátos, kegyetlen szolidaritással és ironiával megírt „termelési novella” ugyanúgy nagy mű, mint a magyarországi Csalog Zsolt vagy Tar Sándor hasonló közeget ábrázoló, félig szociografikus, félig fikciós munkái.

A *Karácsony Menyőben* műfaját tekintve irodalmi riport. Szilágyi 1989 decemberének egy olyan történetét írja meg, amely akkor milliók érdeklődésére tartott számot. Kivételes pillanatok kivételes története ez, élete kalandjaként is elmondhatná, de az extrém helyzetben az extrémítás is természetes. Maga a történet lassanként már magyarázatra szorul, akkor azonban magától értetődött minden apró eleme. Az az olvasó, aki megélte azokat a napokat, lázas figyelemmel követte az eseményeiket. Ha nem is tudta, hol van Menyő, azt tudta, hogy a forradalomértékű robbanás előtti napok egyikén erőszakkal oda szállította a (nem is olyan titkos) titkosrendőrség a forradalom előzményeiben kivételes szerepet betöltő Tőkés Lászlót és várandós feleségét. Sorsukra akkor már hónapok óta figyelt mindkét haza és a nagyvilág közléte, sajtója. Tőkés László és családjának eltüntetése Temesvárról szívszorító hír volt. Az eldugott szilágysági faluban bármi megtörténhet velük, ott nem fogja magyar–román élőlánc védeni őket – gondoltuk. Az aggodalmat növelte, hogy a Kelet-Európa országaiban akkor zajló tektonikus átrendeződésből Románia kimaradni látszott. Emiatt az átalakulásának elkerülhetetlenségét feltételező közgondolkodásban minden hír különleges jelentést kapott. Személyes emlékem, amit akkori szerkesztőtársam, Csiki László októberi, kolozsvári látogatása után mondott: a Szent Mihály-templom előtt rákösztönt bizonyos Ch. elvtárs, egykori, Sepsiszentgyörgyön őt rendszeresen maga elé idéző szemmeltartó tisztje. Lekötelezőnek szánt szívéllyességgel üdvözölte, tán még Csiki úrnak is szólította, és azt mondta neki: „Aztán a maguk karácsonya előtti napokban szorgalmasan hallgassa a bukaresti rádiót is!” Két hónappal később megtudhattuk, miért, ámbár az összeesküvés-elméletek sohasem fogják utolérni az összeesküvés-gyakorlatot: a készülőben lévő robbanásra figyelmeztetett.

A robbanóanyag maga volt a romániai lét. Nem tartozik ide, hány irányból vezettek közepébe gyújtózsínórok, utólag több szó esik erről, mint akkoriban, amikor a detonáció bekövetkezett. Akkor csak az volt fontos, hogy miképpen robban föl egy képtelen világ. És hogy kinek-kinek rokonaival, barátaival ne történjék semmi jóvátehetetlen. Erről ír Szilágyi, miközben a robbanás egyértelműsége közepette minden ismeretlen volt és bizonytalan: „az egész világ egy örültekháza”. Aztán elteltében volt a mindent fölfordító első hét, zajlott a – maradjunk ennél a szónál – *forradalom*: „álmatlan éjszakák, fegyverropogás, örömnép és keserves gyász, szorongó aggodalom és bizakodás. Egy hét alatt a román társadalom nagyobbat lép előre, mint amennyit hátrált huszonöt vagy tán ötven év alatt.” (Hogy aztán megrémüljön e gyors előreszaladástól).

A kolozsvári Tőkés családból valakinek el kellett jutnia a Menyőbe internált Lászlóhoz, nemcsak sorsa alakulásáról bizonyosságot szerezní, hanem mert az idő nem állt meg, és eljött a karácsony... A Szilágyi házaspárral indultak útnak, akik miért is ne indultak volna, hiszen a közlekedés leállt, és csak itt-ott lövöldöztek, meg havazott, hogy aztán a köd is leszálljon. De az igaz lelkeknek minden a javát szolgálja, a köd azokat segítette, akik otthon voltak: elrejtette az utasokat a lehetséges orvlövészek elöl, de nem zavarta őket, mert látatlanban is ismertek minden kanyart. A menyői látogatók (hadd álljon itt a névsor: Tőkés Anna, Ilka lánya, Szilágyiné, vagyis az író felesége és az író) meg is érkeztek Menyőbe, ahogy kell. „A templom portáláján az évszám 1514. Temesváron Dózsát égetnek, itt templomkaput faragnak. A történelem, ó, rég ideje szállítja e tájon a háborzongató ómeneket.” (1989 karácsonján az újkor Zápolyáinak kellett menekülniük Temesvárról.) Aki akkor élt, és akár tevékenyen, akár csak a televízió követte a zűrzavarba rejtett egyértelműséget, nem felejtí el azoknak a napoknak a lázát: az akkori karácsony előrehozta a föltámadás húsvéti örömét is. Amit mi idehaza egy másik forradalom emlékével éltünk meg: az akkori fekete-fehér tévéken ugyanolyannak látszott a kivágott közepű piros-sárga-kék zászló, mint 1956 Budapestjén a piros-fehér-zöld, a kommunista címer helyén a végtelenbe nyitott üres mezővel.

Szilágyi beszámolójába merülve (először kéziratban olvashattam, Csiki László hozta a szerkesztőségbe) ma is ugyanolyan hittel élem meg a történeteket, ahogyan akkor: az öregedés bölcsesbé tesz ugyan, de nem égeti ki az emberből a reményre való vágyakozást. Merthogy lehetetlen nem hinni csodákban.

És azok, láttuk, tapasztaltuk, a nagy dolgokban talán hihetőbbek, mint a kicsikben. A kötet utolsó írásának címe talán ezért is kérdés: *Higgyünk a csodákban?* Sokban különbözik ez minden más Szilágyi-szövegtől: természetes, alig érezhetően stilizált, nem igazán írói beszédmódjának kivételes példája, amiben összeér a valóságos idő és az emberi lét ideje: méltó írói epilógus. „Menni készül a nyár, érkezőben az ősz. Menni készül a nap, közeleg az alkonyat.” Minden arra int, hogy a végállomáson valamennyien leszállunk. Egy horgászattal egybekötött kirándulásra viszi az olvasót Szilágyi a szívének oly kedves kalotaszegi tájon. Már tart a szarvasbögés: a látvány olyan hibátlanul tökéletes, mint hajdani falvédőkön vagy olajnyomatokon – de ez maga a valóság. Kutya, két férfi, „a tó tükrén higanyos csillámlás lebeg”. A szarvasok el vannak foglalva magukkal, amikor a víztükör fodrozódní kezd: egy kicsike állat át akar jutni a neki túlsó, azaz innenső partra. Ki látott úszó mókust? Szilágyiék igen. A mókus azonban másra teremtődött, mint úszásra, ereje fogytával érkezik partközébe. Aztán megrémül a neki segíteni akaró emberektől, s főként az izgatottan ugrándozó kutyától, és visszafordul. A leszálló sötétség nyeli el, de hogy a tó is elnyelte-e, nem tudható. Titok ez is, mint a Szilágyi-életműben annyi más. A sötétség minden történetet elnyel, és az sem tudható, van-e túlsó part, hát még hogy elérjük-e. Az ész azt mondja, a mókus nem érhetett partot, de ki nem szeretné, hogy másként legyen?

Hátha mégis elérhető a túlsó part? Higgyünk a csodákban? – kérdezi hát Szilágyi, két olyan szót kapcsolva össze, amelyek mindegyike a nem tudott dolgok bizonyosságához kötődik: a hit és a csoda lényege egyként az, hogy elfogadjuk lehetségesnek, amit lehetetlennek gondolunk. A kis történet ettől nő olyan naggyá: a törékeny vízparti idillből előtörő dráma az emberi lét végső kérdését hívja elő. Olyan erővel, hogy éppoly kimondhatatlan, amennyire hallgatni sem lehet róla.

Villámnézetben ilyen ez a kötet: teli titkokkal, kérdőjelekkel, vágyott reménységgel. Nagy író műhelyforgácsai, vázlatai, (festői értelemben vett) tanulmányai – önálló életükben a főművek méltó társaként, nem eléjük tolakodva, de melléjük kívánczozva. (MMA, 2021)